

Jesus i det offentliga rummet

Några religionssociologiska iakttagelser i anknytning till den så kallade Jesusdebatten vintern 2003

ALF LINDERMAN

Alf Linderman är direktor för Sigtunastiftelsen och docent i religionssociologi vid Uppsala universitet. I sin artikel ger han en medieteoretisk analys av Jesusdebatten. Han sätter in den i det samtida spänningsfältet mellan sekularisering och sakralisering, och visar också hur det förnyade intresset för religion i media innebär en strid om bilden av kyrkan i det offentliga rummet.

De tre huvudaktörerna i den så kallade Jesusdebatten vintern 2003, Svenska kyrkans ärkebiskop K.G. Hammar, föreståndaren i Filadelfiakyrkan i Stockholm Sten-Gunnar Hedin och biskopen i Stockholms katolska stift Anders Arborelius, möttes i november samma år på Sigtunastiftelsen för ett personligt och samtidigt offentligt samtal kring de frågor som debatten aktualiserat. Målet med detta seminarium, som anordnades i samarbete mellan Sigtunastiftelsen och studieförbunden Sensus och Bilda, var inte bara att samtala om frågor kring det teologiska innehållet och de olika teologiska positioner som kommit till uttryck i debatten. Seminariet var också ämnat att diskutera debatten som sådan ur ett bredare perspektiv. Föreliggande artikel utgör en bearbetad version av några tankar som presenterades vid detta seminarium.

Följande stod att läsa i Kyrkans Tidning, nr 48/2003, i samband med att man i tidningen berättar om ovan nämnda seminarium och då gör några inledande observationer kring Jesusdebatten som sådan.

[Under de månader debatten varade] kunde man så gott som dagligen läsa inlägg i debatten. En debatt som också togs upp av andra medier och till och med skapade en debatt om debatten. Något har hänt i landet Sverige när jungfrufödelse och bibelsyn diskuteras med liv och lust på de stora tidningarnas debattsidor och på bästa sändningstid i tv och radio, konstaterades det. Den teologiska debatten tog steget in i det offentliga rummet, och den berörde och väckte känslor.¹

För den som följt debatten och samtalen omkring den är det uppenbart att citatet ovan återspeglar det intresse debatten genererade såväl bland dem som i egenskap av en egen tillhörighet till någon kyrka eller samfund kände sig berörda, som bland många andra i samhället utan egen direkt förankring inom kristenheten. Det senare blev tydligt inte minst genom det mediala utrymme som ägnades denna debatt bland tidningar och etermedier. Det fanns en gemensam upplevelse av att den teologiska debatten på ett nytt och påtagligt sätt tagit steget in i det offentliga rummet.

Den kristna livstolkningens förnyade aktualitet som ämne för allmän debatt i medierna är i sig ett intressant fenomen. Visserligen har religion och kyrkor på olika sätt kontinuerligt förekommit i den svenska dagspressens nyhetsbevakning och kulturdebatt, något som författarna till boken *Dagspress och religion* ger många exempel på.² Nämnda bok är ett resultat av de seminarier Stiftelsen Sverige och kristen tro arrangerade i slutet på 1990-talet. Samtidigt som boken diskuterar en rad exempel på hur religionen faktiskt blivit föremål för belysning i svensk dagspress utgör samma bok ett exempel på att man från kristet håll upplevt viss frustration inför det relativt begränsade intresse som trots allt förefaller ha varit religionens lott i det

¹ Robert Odén, «Jesusdebattörer möttes», *Kyrkans tidning*, nr 48/2003.

² Pär-Arne Jigenius m. fl., *Dagspress och religion*. Solna: Stiftelsen för Sverige och kristen tro, 1999.

offentliga rummet under avslutningen av det föregående århundradet. Motsvarande förhållanden har också påvisats i studier i andra länder som exempelvis i Stewart Hoovers studie av religion i den amerikanska dagspressen.³

Vad är det då som gjort att Jesusdebatten vintern 2003 fick ett sådant genomslag i medierna, och vilka reaktioner tycks debatten ha genererat både inom och utanför den kristna sfären? Den frågan skall kort belysas i texten nedan genom att ett par olika aspekter fokuseras när det gäller debattens förutsättningar liksom när det gäller allmänhetens respektive kristenhetens reaktion på densamma.

Först är det på sin plats att notera att ett mer fullständigt svar på frågan ovan skulle kräva omfattande empiriska studier av såväl medieaktörers som publikens attityder och upplevelser. Inga sådana studier ligger till grund för föreliggande reflektioner. Samtidigt kan man använda den kunskap vi redan har tillgång till som ett raster för att försöka göra några iakttagelser rörande Jesusdebattens genomslag, och det är min begränsade ambition i detta sammanhang. Utgångspunkten är de studier och teoribildningar som finns inom religionssociologin liksom inom det forskningsområde som brukar gå under beteckningen media, religion och kultur. Jag skall kort beröra Jesusdebattens förutsättningar, allmänna reaktioner och reaktioner inom kristenheten. För varje punkt skall jag försöka att peka på att det finns två olika sidor i det som diskuteras, sidor som är ganska olika men ändå relaterar till samma kärna. Kanske kan några sådana iakttagelser det leda till formandet av en del hypoteser som sedan i sin tur kan göras till föremål för fördjupade studier och vidare reflektion.

Jesusdebattens förutsättningar å ena sidan — sekulariseringen

Som religionssociolog är det naturligt att börja med den mest grundläggande förutsättningen för att Jesusdebatten kunde få ett sådant genomslag

i det svenska samhället, det vill säga den process vi brukar kalla sekularisering. Det finns en ganska allmän konsensus bland religionsforskare att termen sekularisering utgör ett användbart begrepp när det gäller beskrivningen av utvecklingen i Europa på 1900-talet. Sekularisering syftar normalt på någon form av reduktion när det gäller religionens inflytande. När det gäller traditionella mått på religiositet i jämförande studier brukar Sverige hamna långt ned på den europeiska skalan, varför det torde vara särskilt intressant att fundera över sekulariseringens betydelse i just vårt land.

Samtidigt som det alltså finns en relativt utbredd enhet när det gäller att uppfatta begreppet sekularisering som användbart, så finns en lika stor oenighet när det gäller det egentliga innehåll som skall tillskrivas begreppet. Den enkla förståelsen av sekularisering som en process som medför att religionen sammantaget blir mindre och mindre viktig har alltmer kommit att problematiseras. Visserligen är det enkelt att se att när det gäller religiositetens traditionella uttryck, som exempelvis kyrksamhet, skedde i det övervägande kristna Sverige en successiv minskning under 1900-talet.⁴ Till detta kan man lägga att de religiösa institutionerna förlorat en hel del av sina roller i den offentliga samhällsfären. Samtidigt innebär inte det med nödvändighet att religionens roll entydigt kontinuerligt reduceras i relevans och betydelse vare sig för individen eller för samhället i stort. Religion och religionsliknande tolkningsmönster kvarstår som en möjlig källa för livstolkning och kan ta sig nya uttryck i det samhälle där institutionell religion inte längre har tolkningsföreträde när det gäller grundläggande existentiella livsfrågor. Liselott Frisk har bland annat pekat på svårigheten att använda våra traditionella undersökningsmetoder för att mäta omfattningen och betydelsen av de nyreligiösa fenomen som uppstår i det «sekulariserade» samhället.⁵

Utan att vidare fördjupa oss i diskussionen av vad sekulariseringen är och inte är kan man i

³ Stewart M. Hoover, *Religion in the News: Faith and Journalism in American Public Discourse*. Thousand Oaks: SAGE, 1998.

⁴ Se t.ex. Göran Gustafssons diskussion i «Svenska kyrkan 1999 och 1927» i Margareta Skog (red.), *Det religiösa Sverige: Gudstjänst- och andaktsliv under ett veckoslut kring millennieskiftet*. Örebro: Libris, 2001, s. 73–103.

alla fall notera att religionen idag inte utgör en given maktstruktur i samhället på det sätt som var fallet tidigare. I det gamla bondesamhället utgjorde kyrkan en självklar del i samhällets maktapparat. Långt in på 1900-talet hade fortfarande kyrkan ett självklart tolkningsföreträdare när det gällde religiösa och existentiella frågor. I båda dessa avseenden har dock kyrkan förlorat sin forna position. Den utgör ingen maktstruktur, och den åtnjuter inget privilegium på livstolkningens område. Tvärtom har de religiösa kyrkor och rörelser att verka på en marknad där symboler presenteras och förhandlas utan särskilda privilegier. Därmed skulle man paradoxalt nog kunna påstå att dörren på nytt öppnats för religion och kyrkor i det offentliga rummet. Religionen och de kristna kyrkorna i Sverige utgör inte längre en maktstruktur som samhället i övrigt behöver vara vaksamma inför. Snarare finns idag en öppenhet och ett intresse för vad något så säreget som religiös tro kan ha att erbjuda i ett samhälle som på olika sätt söker den värdegrund som det håller att bygga det framtida samhället på. Samtidens sökande efter grundläggande värden kommer till uttryck i skolornas arbete med värdegrundsfrågor och i den samhälleliga debatten kring olika etiska frågor. I och med att man i samhället söker efter referenspunkter för de värden man vill värna skulle man alltså kunna säga att det i förlängningen finns en viss öppenhet för den typ av frågor som Jesusdebatten handlade om. Därmed för oss diskussionen av sekulariseringens roll som en förutsättning för den aktuella Jesusdebattens genomslag över till nästa iakttagelse.

Jesusdebattens förutsättningar å andra sidan — sakraliseringen

Ett flertal religionssociologer och andra religionsforskare har under senare år noterat tydliga tendenser som snarast kan beskrivas som sakralisering, eller olika mer eller mindre utvecklade ansatser att återförtrolla dimensioner av den

⁵ Liselott Frisk, «Nyreligiositet vid millennieskiftet: försumbar eller flyr den våra mätinstrument?» i Margareta Skog (red.): *Det mångreligiösa Sverige*, s. 169–182.

värld som man under 1900-talet så framgångsrikt upplevt sig avmystifiera. Förutom att exempelvis en forskare som hade stor betydelse i analysen av 1900-talets utveckling, Peter Berger, på senare tid publicerat en bok i vilken han diskuterar de tendenser som idag finns när det gäller religionens förnyade aktualitet i samhället (*de-secularization*), så har vi även i Sverige under senare år såväl hört som läst hur samtidsanalytiker som Ola Sigurdson och Owe Wikström gör motsvarande observationer.⁶ Båda noterar också, om än på olika sätt och med olika utgångspunkter, hur religionen, och kanske framför allt de religiösa symbolerna och det religiösa språket, idag i påtaglig utsträckning förekommer i det offentliga rummet så som det tar sig uttryck i litteratur, film och i mediernas budskapsflöde. Den avgörande skillnaden mot religionens tidigare position i det offentliga rummet är dock att det idag inte finns någon part som kan räkna med ett automatiskt tolkningsföreträdare när det gäller den mening och det innehåll som de religiösa symbolerna och det religiösa språket förmedlar.

Sammanfattningsvis kan vi alltså konstatera att de religiösa institutionerna inte längre utgör maktstruktur i samhället i samma utsträckning som tidigare, och att de därmed inte representerar något som man i det övriga samhället har anledning att värja sig emot. Vidare kan vi notera att det som en följd av sekulariseringen finns en motsvarande tendens till återförtrollning, och att de religiösa symbolerna och det religiösa språket därmed på nytt framstår som ganska intressant trots allt. I dessa avseenden fanns det alltså goda förutsättningar för en debatt om tro och livsfrågor att framstå som intressant i en mer allmän mening. Det för oss så vidare till ett resonemang om hur Jesusdebatten kom att uppfattas i ljuset av dessa grundläggande iakttagelser rörande debattens förutsättningar.

⁶ Peter L. Berger (ed.), *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Grand Rapids: Eerdmans, 1999; Ola Sigurdson, *Världen är en främmande plats: Essäer om religionens återkomst*. Örebro: Cordia, 2003; Owe Wikström, *Om heligheten och dess envisa vägran att försvinna: Religionspsykologiska perspektiv*. Andra omarbetade utgåvan. Stockholm: Natur och kultur, 2003.

Allmän reaktion å ena sidan — intressanta närmanden

Det var en intervju med ärkebiskop Hammar som var det som föranledde pingstvännen Hedin och katoliken Arborelius att skriva det Jesusmanifest som sedan utgjorde starskottet för den efterföljande debatten i ett flertal olika medier. Här finns ett par olika typer av ansatser till att överbygga klyftan mellan dem som står utanför respektive innanför kyrkans murar, ansatser som kan antas ha medverkat till debattens genomslag.

Först och främst gav Hammar i den aktuella intervjun uttryck för en grundhållning som ifrågasatte gamla etablerade gränser. Det här är inte platsen för en innehållslig analys av debattens olika positioner, något som exempelvis ligger närmare till hands för Jayne Svennungsson och Katarina Westerlund som båda skriver artiklar med mer systematiska och teologiskt orienterade analyser. Ändå förefaller det rimligt att anta att Hammars mer öppna och sökande attityd gör gränsen mellan den kristna tron och det sökande efter andlig verklighet som återfinns i många andra sammanhang mindre tydlig. Att denna öppna hållning dessutom kommer från den som utgör Svenska kyrkans, den forna statskyrkans, främste talesman är naturligtvis intressant för omvärlden. Den tydliga gräns som funnits mellan att stå innanför eller utanför, mellan tro och vetande, som såväl trons förespråkare (jfr väckelserörelserna) som dess motståndare (jfr Hedeniusdebatten) bidragit till att upprätthålla blev genom Hammars framtoning mindre tydlig. Här framstår plötsligt detta för den sekulariserade svensken något slutna sammanhanget plötsligt mer öppet och närmare det mänskliga sökandet i allmänhet. Det som föreföll beröra endast ett fåtal redan invigda framstår plötsligt som något som representerar ett sökande som berör vidare kretsar. I en intervju med Göran Greider med anledning av dennes bok *Jakobsbrevet återger Martin Larsson i Kyrkans tidning* Greiders syn på Hammar på ett sätt som illustrerar den positiva upplevelsen av Hammars öppenhet.

Ja, jag såg den där mannen i tv-rutan och han hade en sorts tillit, en förvissning som gjorde väldigt intryck på mig. Det finns ingen stringens i vad han

säger — och det är viktigt! Det ger en frihet att hela tiden tolka vidare på egen hand.⁷

I debattens inledning förekommer också ett annat närmande mellan två till synes oförenliga parter som spelar en avgörande roll för debattens genomslag. Pingstvännen Hedin och katoliken Arborelius skriver ett gemensamt manifest och sänder det för publicering till Svenska Dagbladet. Även för den med begränsad insikt i det religiösa landskapets geografi framstår detta som ett närmande som är så intressant att det behöver belysas i medierna. För pingströrelsen har inte sällan den katolska kyrkan framstått som, försiktigt uttryckt, ganska problematisk, och då är det ju hett stoff om man med en katolsk företrädare ger ett gemensamt vittnesbörd om Jesus Kristus. På motsvarande sätt har delar av den katolska kyrkan en kyrkosyn som inte direkt har gjort att man eftersträvat gemensamma aktiviteter och vittnesbörd med frikyrkliga grupperingar. Ett närmande mellan dessa parter medverkar till att göra debatten intressant. Debatten präglades alltså av två olika ansatser genom vilka etablerade gränser problematiseras, och det gör debatten intressant även ur ett bredare samhällsperspektiv.

Allmän reaktion å andra sidan — det absolutas slutliga debacle

Det finns samtidigt anledning att reflektera över om inte det närmande som Hammars agerande representerade också skapade en motsatt reaktion, och då inte bara så som uppenbarligen var fallet hos Arborelius och Hedin, utan även bland en bredare allmänhet.

På motsvarande sätt som den ovan berörda sekulariseringen medfört att de kristna institutionerna i Sverige successivt förlorat sitt tolkningsföreträde i vissa avseenden har den allmänna utvecklingen under 1900-talets senare del medfört att de flesta sammanhang som representerat absoluta värden upplevt att dessa värden relativiserats. Detta är en grundläggande utgångspunkt för bland annat de diskussioner som förs kring

⁷ Martin Larsson, «Greiders väg mot klarhet», *Kyrkans tidning*, nr 1–2/2004.

begreppet postmodernitet. Samtidigt är det inte onaturligt att denna relativisering också skapar viss frustration. Den enkla relationen till en fast och pålitlig bild av verkligheten blir inte lika självklar, och fundamentalistiska rörelser av olika slag kan tolkas som ett sätt att lösa problemet med samtidens relativitet. Man återskapar en fast, och ofta hierarkiskt ordnad, verklighet.

Att nu även Svenska kyrkan, som av tradition uppfattats som ett sammanhang representerande absoluta värden och anspråk, genom sin främste företrädare framträder med en så öppen grundhållning behöver då inte enbart framstå som positivt. Detta gränsöverskridande medför ju också att grunden för Svenska kyrkans identitet kan ifrågasättas eftersom det inte finns någon tydlig skillnad mellan sökande och andlighet inom respektive utanför kyrkan. Arborelius och Hedin fick därmed stöd av dem som tyckte att tingens ordning borde vara att kyrkan har en tydlig hållning, och det inte nödvändigtvis därför att man själv omfattar samma tro. I ett opublicerat inlägg, vilka analyseras av Katarina Westerland, skriver exempelvis en man att «diskussionen är oerhört intressant och mycket viktig». I ljuset av diskussionen här kan sådana tankar tolkas som ett uttryck för en vilja att värna om gränserna. Lite spekulativt uttryckt skulle man kunna säga att man kan ana en vilja att bevara en utpost för motståndet mot relativitetens slutliga triumf.

Det är alltså sannolikt att de olika positionerna i debatten skapade både positiva och negativa upplevelser bland människor i allmänhet. För de tre huvudparterna handlade det om att tolka den kristna tron idag. Tolkningen måste alltså sättas i relation till det omgivande samhället och dess utveckling, och därmed uppstår ett klassiskt dilemma. Ett närmande hos en idéburen rörelse eller institution gentemot det omgivande samhället skapar en gemensam grund samtidigt som det riskerar att undergräva rörelsens själva existensberättigande. Ett avståndstagande skapar på motsvarande sätt distans samtidigt som det tydliggör rörelsens identitet. Debattens olika företrädare valde olika förhållnings-sätt, och det förmodligen utifrån en genuin personlig tro och övertygelse.

Kristenhetens reaktion å ena sidan — en känsla av förnyad relevans

Det citat från Kyrkans tidning som återgavs i inledningen ovan antyder den glädje som kristenheten upplevde i debattens skugga. På nytt var den kristna trons frågor centrala i det offentliga rummet. I bidrag som skickats in för publicering skriver exempelvis en man att «själv är jag troende sedan många år och har knappt ens vågat hoppas på att någon av de ledande dagstidningarna i landet skulle våga eller vilja öppna sitt debattforum i detta brännbara ämne». Det finns dock anledning att fundera något över vad denna glädje ger uttryck för utöver själva saken.

Naturligtvis utgjorde själva debattinnehållet ett för många intressant ämne, och den tydliga polariseringen kunde uppskattas eftersom viktiga frågor formulerades. Den teologiska analysen är dock inte fokus i föreliggande artikel, utan det handlar om andra möjliga aspekter av glädjeuttrycken. Ett sätt på vilket glädjeuttrycken kan tolkas, och som ligger nära till hands om man betänker vilken vikt som i många inlägg tillmätts det faktum att just de nationella medierna tog upp saken till diskussion, är att det handlar om en glädje över att den teologiska diskussionen genom medierna återförts till det offentliga rummet. Därmed antyder glädjen att även de kristna grupperna lever efter den devis som många gånger används för att beskriva det moderna mediasamhället: det är genom att synas i medierna som vi finns till. Förekomsten av Jesusdebatten i medierna gav inte bara kristna grupper förnyad anledning att diskutera centrala kristna trossatser, utan debatten hade också potentialen att påverka de kristna gruppernas självkänsla.

Tidigare studier av bland andra amerikanska grupper som relaterat till den amerikanska televangelismen har på motsvarande sätt visat att en av de viktigaste effekterna av de amerikanska tv-predikanternas mediala utveckling under 1970- och 1980-talen var just den förändrade självbilden hos de egna anhängarna och den potential för mobilisering till handling som denna förändrade självbild gav upphov till. Den påtagliga glädjen över den medierade Jesusdebatten i Sverige ger anledning till att fundera vidare kring om inte glädjens innehåll betingas av lik-

nande processer som tidigare noterats i den amerikanska kontexten i samband med mediereligionens utveckling där.

Förmodligen är det så att kristna i Sverige skulle vara ganska återhållsamma med att själva notera sitt beroende av medierna för att bygga upp den interna självkänslan och identiteten. Det stora populärkulturella budskapsflödet i medierna är inte alltid det sammanhang som kristna grupperingar värderar som betydelsefullt — lika lite som den teologiska forskningen har någon tradition när det gäller att ta dessa uttryck på något större allvar.

Kristenhetens reaktion å andra sidan — en kamp om det offentliga rummets bild av kristen tro

Om man slutför resonemanget kring den betydelse det kan antas ha att den teologiska debatten fördes just i det offentliga rummet så har man också anledning att fundera över om det enbart var en teologisk debatt vi fick ta del av, eller om det också i någon utsträckning var en kamp om det offentliga rummets bild av kristen tro vi bevittnade.

Att de teologiska frågorna är viktiga för de troende är fullt naturligt och behöver inte ifrågasättas. Att de i debatten aktiva parterna också gav uttryck för sina genuint upplevda övertygelser behöver inte heller ifrågasättas. Samtidigt är det naturligt att sätta in det engagemang som visades från de olika positionerna inom kristenheten i det sammanhang som aktualiserats ovan,

och som utgår ifrån mer övergripande religions-sociologiska och medievetenskapliga perspektiv. Om kristenheten, vilket jag ovan argumenterat för, anammat det moderna mediesamhällets föreställning att det är genom att synas i medierna som något existerar, då blir det ju också viktigt att bevaka vilken sorts kristen framtoning det är som kommer att bli det offentliga rummets representation av kristen tro.

Kristenhetens glädje kan alltså ses som en representation av den egna upplevelsen av förnyad relevans, och engagemanget som ett uttryck för upplevelsen att det är genom medierna som man kan försvara den egna grundhållningen i det offentliga rummet.

Avslutningsvis kan det vara på sin plats att återknyta till inledningen där utgångspunkten var att se på debatten utifrån några religionssociologiska perspektiv, och inte att ge en beskrivning av debattens teologiska sida. På detta sätt har några iakttagelser kunnat göras. Både sekulariseringen som sådan, och den öppenhet för religiösa frågor som paradoxalt nog kan sägas följa av sekulariseringen, har bidragit till debattens genomslagskraft. Debattens ifrågasättande av vedertagna gränser genererar både positiva och negativa reaktioner, och för kristenheten utgör debatten både en möjlighet till stärkt självkänsla och en arena där kampen, om man lite tillspetsat får kalla den så, om det offentliga rummets bild av religion utspelar sig. Och kampen är då kanske inte i första hand en kamp för att vinna dem som står utanför den troende kretsen, utan en strävan efter att i det offentliga rummet vinna över dem som tror annorlunda. Därmed är situationen kanske inte så ny trots allt.

Summary

In this article, the so-called «Jesus-debate» is discussed from the perspective of the sociology of religion. First of all, the process of secularisation is pointed to as an important precondition for the debate. Religious institutions and leaders no longer represent a given authority in society and thus can be listened to as voices among others. It is also noted that the present tendency of awakened interest for religious themes and symbols in popular culture is another precondition for the debate. In the debate, the archbishop Hammar shows an open and less dogmatic mind and thus reduces the distance between the church and the general seeker. This, however, can be problematic for those who expect the Church to stand firm in times of pluralism and relativity. The article concludes that while Christians on the one hand express their joy over the media's renewed interest in religious issues, they on the other hand tend to engage in something that primarily could be interpreted as a struggle over the image of Christianity in the public space.